

IVAN ILJIN, PUTYIN FILOZÓFUSA

Timothy Snyder: Ivan Ilyin, Putin's Philosopher of Russian Fascism. *The New York Review of Books, NYR Daily*, 2018. március 21.

„Tény, hogy a fasizmus a hazafias önkény túlzása.” (1927)

„Imádságom kard. És a kardom imádság.” (1927)

„A politika az ellenség azonosításának és semlegesítésének a művészete.” (1948)

Ivan Iljin

Az orosz a Sátán szemébe nézett, az Istent a pszichoanalitikus diványára fektette, és megértette, hogy nemzete megválthatja a világot. A gyötrődő Isten elbeszélte kudarca történetét az oroszoknak: Kezdetben volt az Ige, a tisztaság és tökéletesség, és az Ige volt Isten. Ám aztán az ifjú Isten hibázott. A világot a maga kiteljesítésére teremtette, de ehelyett beszennyezte magát, és szégyenében elrejtőzött. Az eredendő bűnt, a tökéletlenség kiengedését nem Ádám, hanem Isten követte el. Amint emberek népesítettek be a világot, olyan tényeket észleltek, és olyan érzéseket éltek át, amelyeket már nem lehetett összevonzni azzá, ami egykor Isten elméjében volt. Minden egyes gondolat vagy szenvedély csak Sátánnak a világ feletti uralmát erősítette.

Így azután az orosz, egy filozófus, a történelmet gyalázatnak tekintette. Semmi sem számít, ami a teremtés óta történt. A világ töredékek értelmetlen összevisszasága, amely annál bűnösebb, minél inkább meg akarják érteni az emberek. A modern társadalom a maga pluralizmusával és polgári társadalmával súlyosbította a világ hibáit, és fenntartotta Isten száműzetését. Isten egyetlen reménye az volt, hogy lesz egy igaz nemzet, amely követi Vezérét a politikai teljességbe, ezzel hozzáfog a világ

megjavításához, és megválthatja az istenséget. Mivel a világegyetemben az Ige egyesítő elve az egyedüli jó, minden eszköz jogos, amely visszatéréséhez vezet.

Ilyenformán képzelte maga elé ez az orosz filozófus, név szerint Ivan Iljin, az orosz keresztény fasizmust. 1883-ban született, az Isten e világi kudarcáról írott disszertációját éppen az 1917-es orosz forradalom előtt fejezte be. Az általa megvetett szovjethatalom 1922-ben utasította ki szülőhazájából. Benito Mussolini híve lett, és 1925-ben megírta a politikai erőszakot igazoló művét. A húsz-harmincas években német és svájci emigrációban írt az orosz polgárháborúban elszenvedett vereség után elmenekülő fehéreknek, a negyvenes-ötvenes években pedig azoknak az eljövendő oroszoknak, akik majd megérik a szovjethatalom végét.

Fáradhatatlanul írt és írt, mintegy húsz könyvét oroszul, és másik húszat németül. Sok írása csapongó és közhelyes, könnyen felfedezhető feszültségekkel és ellentmondásokkal terhes. Ám egy gondolatmenet évtizedeken következetesen jelen van bennük: a politikai totalitarizmus metafizikai és morális igazolása, amely a fasiszta állam gyakorlati vázlatába torkollott. Ebben központi szerepű a jog, illetve a jogtudat (*правосознание*) fogalma. A forradalom előtti írásaiban a fiatal Iljin szemében a jog testesítette meg azt a reményt, hogy az oroszok az egyetemes tudatból részesedve, modern államot alkothatnak. Az érettebb, ellenforradalmár Iljin már úgy gondolta, hogy egy különös tudat (nem „elme”, hanem „szív”, avagy „lélek”) képesíti az oroszokat arra, hogy jognak tartsák a hatalom önkényes állításait. 1954-ben elfeledetten halt meg, ám a Szovjetunió összeomlása után ma feltámasztott életműve vezérli ma Oroszország irányítóit.

A XXI. század Orosz Föderációja egy új ország, amely a Szovjetunió Orosz Köztársasága területén jött létre. Kisebbség, mint a régi Orosz Birodalom, amelytől időben hét évtized választja el, ám egy döntő vonatkozásban mégis hasonlít rá: a jogállamiságot nem tette meg a kormányzás elvévé. Az orosz politikusok – köztük

Vlagyimir Putyin – diskurzusa követte Iljin jogfelfogásának változását a reményteli univerzalizmustól az önkényes nacionalizmusig. Mivel Iljin megtalálta a módját, hogyan állítsa be orosz erényként a jogállamiság bukását, az orosz kleptokrácia az ő szeméire támaszkodva tünteti fel mint nemzeti ártatlanságot a gazdasági egyenlőtlenséget. Az elmúlt néhány évben Putyin Iljin némely konkrét geopolitikai gondolatát is felhasználta abbéli igyekezetében, hogy az orosz politika feladatát a hazai reformok helyett az erény exportjában láttassa. Iljinnek a nemzetközi politikát a „szellemi fenyegetések” taglalásába átfordító művei segítették az orosz eliteket, hogy Oroszországot létében fenyegető veszélyként tüntessék fel Ukrajnát, Európát és az Egyesült Államokat.

Iljin volt az a filozófus, aki – ott és akkor tipikus módon – a német gondolkodók eszközeivel nézett szembe az orosz problémákkal. A Romanov-dinasztia kései birodalmának ezüstkorában született. Apja orosz nemes volt, anyja a pravoszláv vallásra áttért német protestáns. 1901 és 1906 között moszkvai egyetemi tanulmányainak fő tárgya a filozófia volt, ami Immanuel Kant etikáját jelentette. Az európai és az orosz egyetemeket uraló neokantiánusok szerint az ember amiatt egyedülálló a teremtésben, hogy észére támaszkodva értelmes döntésekre képes. Szabadon alávetheti magát a jognak, hiszen képes megragadni és elfogadni annak szellemét.

Így a jog lett a gondolkodó oroszok vágyának nagyszerű tárgya. Az orosz jogtudósok – még inkább, mint európai kollégáik – a jogot a politikai változás forrásának tekintették: a jogtól várták, hogy ellenszere lehet a произволь-*nak* – az egyeduralmalkodó cárok önkényuralmának. Ám Iljinnek már bizakodó fiatalemberként is nehezebb esett, hogy Kantot követve észlelnek gyülekezetének tekintse az orosz népet, és varaközsokkal nézett a nagy lázadás elébe, amely felgyorsíthatja az orosz tömegek nevelését. Amikor az orosz–japán háború 1905-ben megteremtette egy

lehetséges forradalom feltételeit, Iljin kiállt a szabad gyülekezés joga mellett. Barátnőjével, Natalija Vokacs-csal együtt oroszra fordítottak egy német anarchista röpiratot. 1906-ban a cár rákényszerült, hogy utat engedjen egy új alkotmánynak, amellyel új orosz parlament jött létre. Noha olyanok alkották, akik a birodalom föld-birtokosainak hatalmát biztosították, a parlamentnek törvényalkotási joga volt. A cár kétszer is feloszlatta a parlamentet, majd törvénytelenül úgy változtatott a választási rendszeren, hogy még konzervatívabb legyen. Az új alkotmányra sehogy sem lehetett úgy tekinteni, mint ami megteremtette a jogállamot Oroszországban.

Iljin 1909-től jogot oktatott az egyetememen, és megjelentetett egy gyönyörű cikket oroszul (1910-ben), majd németül (1912-ben) a jog és a hatalom fogalmi különbségeiről. De hogyan működhet a jog a gyakorlatban, amint az életre hat?

Úgy tűnt, Kantnál szakadék tátong a jog szelleme és az egyeduralom valósága között, viszont Hegel már reményt kelt, amikor azt sugallja, hogy ez és a többi fájdalmas feszültség idővel megoldódik. A bizakodó Iljin Hegel-olvasata szerint a történelem folyamán a szellem (*Geist*) fokozatosan behatol a világba. Mindenkor meghaladja az előzőt, és válságba torkollik, amely a következő korhoz vezet. Az állatias tömegek a felvilágosult barátokra fognak hasonlítani, a mindennapi élet hevületét felváltja a politikai rend.

Ha a filozófus megérti ezt az üzenetet, akkor a Szellem hordozójává válik – ami mindig kecsegtető kilátás. Mint kora és a megelőző nemzedékek orosz értelmiségét, az ifjú Iljint is vonzotta Hegel, 1912-ben meg is hirdette a „Hegel-reneszánszt”. Csakhogy az orosz parasztság óriási tömege látván kétségei támadtak avval kapcsolatban, mennyire volna könnyű a jogot elterjeszteni az orosz társadalomban, s ugyanígy a modern városi életről szerzett tapasztalatai is meggingatták a hitét, hogy a történelmi változás csak a Szellem ügye. Azt tapasztalta ugyanis, hogy az oroszokat – még a saját osztályának és moszkvai társadalmi környezetének tagjait is – undorító testiség jellemzi. A tízes években

a filozófiáról és a politikáról vitatkozva ellenfeleit egyenesen „szexuális perverzióval” vádolta.

Aggudalommal töltötte el, hogy a perverzió netalán orosz nemzeti szindróma volna, ezért 1913-ban kijelentette, hogy Sigmund Freud lesz Oroszország megmentője. Freudból azt olvasta ki, hogy a civilizáció az alapvető ösztönök elfojtását célzó közös megegyezésből fakad; az egyén pszichológiai árat fizet azért, hogy természetét feláldozza a kultúráért. Csak a pszichoanalitikus diványán folytatott konzultációk hatására emelkedhet a tudatba a tudattalan tapasztalat. Vagyis a pszichoanalízis egészen más képet fest a gondolkodásról, mint a hegeli filozófia, melyet Iljin akkoriban tanulmányozott. Miközben Hegellel foglalkozó disszertációján dolgozott, Oroszország nemzeti pszichoterápiájának úttörője kívánt lenni. E célból 1914 májusában Natalijával együtt Bécsbe utazott Freudhoz. Így találta az első világháború kitörése Oroszország egyik ellensége, a Habsburg-monarchia fővárosában, Bécsben.

„A belső németjeim jobban zavar-nak, mint a külsők” – írta egy barátjának 1915-ben. A külsők az Orosz Birodalom ellen harcoló Német és Habsburg Birodalom voltak, a „belső német” viszont, aki segítette Iljinnek a többi német fölé kerekedni, a filozófus Edmund Husserl, akinél 1911-ben tanult Göttingenben. A fenomenológiának nevezett gondolkodói iskolát megalapító Husserl azt a módszert próbálta leírni, amellyel a filozófus belegendolja magát a világba. Igyekszik levetkőzni személyiségét és korábbi előfeltevéseit, hogy tárgyát annak megfelelően tapasztal-hassa meg. Iljin interpretációjában: a filozófusnak mentálisan birtokba kell vennie, át kell élnie (*пережить*) vizsgálódása tárgyát, hogy evidens és kimerítő világosságra (*очевидность*) teygen szert.

Husserl módszerét Iljin egyetlen „filozófiai aktusra” egyszerűsítette, amellyel a filozófus megállítja a világ-egyetemet és benne mindent – a többi filozófust, a világot, Istent –, ha megállítja a saját gondolkodását. Husserl-lel ellentétben úgy vélte, hogy az ikont szemlélő pravoszláv hívó módjára az

anyagi valóságon keresztül megpillanthatja a metafizikai valóságot. Disszertációján dolgozva észlelte a mozdulatlan isteni szubjektumot egy-egy filozófiai szövegben. Hegel Istenre gondolt, amikor a szellemről szólt, és tévedett, amikor mozgást látott a történelemben – vonta le a következtetést Iljin. Isten nem valósulhatott meg a világban, mivel szubsztanciája kibékíthetetlenül különbözik a világ szubsztanciájától. Hegel nem tudta bebizonyítani, hogy minden tény egy elvhez kötődik, hogy minden esemény egy terv része, hogy minden részlet egy egész része stb. Isten indította el a történelmet, de a továbbiakban nem befolyásolhatta.

Iljin az orosz értelmiségre jellemző módon egymásnak ellentmondó német eszméket is képes volt gyorsan és lelkesen magáévá tenni. Sajátos Husserl-felfogásának köszönhető, hogy némi rendet teremtett „belső németjei” között. Egy orosz politikai gondolkodó Kantnál lelt rá kiinduló problémájára: hogyan teremthető meg a jogállam? Hegel a történelemben előrehaladó szellemmel látszólag nyújtott egy megoldást. Freud viszont Oroszország problémáját nem szelleminek, hanem szexuálisnak tartotta. Husserl segítségével végül Iljin a felelősséget a politikai kudarcért és a szexuális feszélyezettségért átháríthatta Istenre. A filozófia az a szemlélődés, amely kapcsolatot teremt Istenrel, és megkezdí Isten kezelését. A filozófus a maga kezébe vette az irányítást, és mindenre rálátott: a többi filozófusra, a világra, Istenre. Ám a történelem az után is folytatódott, hogy kapcsolatba került az istenséggel, „az események árama” nem állt le.

Sőt. Miközben Iljin Istenről elmélkedett, milliók gyilkoltak és estek el Európa csataterein. Miközben disszertációján dolgozott, az Orosz Birodalom területeket nyert, majd veszített az első világháború keleti frontján. 1917 februárjában pedig egy új alkotmányos rend váltotta fel a cári rendszert. Az új kormány tántorgott a költséges háborúban. Áprilisban azután Németország lezárt vonatban Oroszországba küldte Lenint, és az ő bolsevikjai novemberben egy második forradalmat is végrehajtottak, a parasztoknak földet és mindenkinék

békét ígérve. Eközben Iljin azon fázisra dozott, hogy disszertációja védéséhez összeszedje a bizottságot. Mire ez sikerült, már a bolsevikoké volt a hatalom, Vörös Hadseregük a polgárháborúban harcolt, a Cseka terrorral védte a forradalmat.

Az első világháború esélyt adott a forradalmároknak, és ezzel utat nyitott az ellenforradalmároknak. A szélső jobboldal egész Európában kiaknázandó alkalmat látott a bolsevik forradalomban. A forradalom és ellenforradalom drámája különböző kimenettel végződött Német-, Magyar- és Olaszországban. Ám az összecsapás sehol sem volt olyan elhűzódó, véres és szenvedélyes, mint a korábbi Orosz Birodalom területén, ahol a polgárháború évekig tartott, éhínséggel és pogromokkal járt, és legalább annyi életet követelt, mint maga az első világháború. Egész Európában, de különösen Oroszországban a rettenetes embervesztés, a végtelennek tűnő viszály és a birodalom bukása bizonyos hitelt kölcsönzött az olyan eszméknek is, amelyek máskülönben elfelejtődtek vagy érdektelenek lettek volna. Ha nincs a háború, a leninizmus bizonyára nem volna több egy lábjegyzetnél a marxista gondolkodás történetében; Lenin forradalma nélkül Iljin talán nem vont volna le jobboldali politikai következtetéseket a saját disszertációjából.

Lenin és Iljin nem ismerte egymást, összetalálkozásuk a forradalomban és az ellenforradalomban mégis kísérteties. Lenin, akinek apai neve Iljics volt, Iljin álnéven publikált; az igazi Iljin pedig több, ezen az álnéven megjelent munkát is recenzeált. Amikor a Cseka letartóztatta Iljint mint a forradalom ellenségét, Lenin közbeavatkozott az érdekében Iljin filozófiai munkásságát elismerő gesztusával. Kettejük szellemi interakciója 1917-ben kezdődött, és a mai Oroszországban folytatódik. Kiiindulópontja a totalitás hegeli ígéretének mindkettejükre ható vonzereje. Mindketten radikális Hegel-interpretációval álltak elő, több fontos pontban, például a középosztály szétzúzásának szükségességében egyetértettek, de egészen másképp képzelték el az osztály nélküli közösség végső formáját.

Lenin elfogadta azt a hegeli elvet, hogy a történelem konfliktusokban megvalósuló haladás története. Marxistaként úgy gondolta, hogy a konfliktus az osztályok – a javakat birtokló burzsoázia és a profitot lehetővé tevő munkásosztály – között alakul ki. Azzal a megfontolással egészítette ki a marxizmust, hogy a kapitalizmusban formálódó munkásságnak, mely a kapitalizmus vívmányainak megszerzésére hivatott, szüksége van rá, hogy egy olyan fegyelmezett párt irányítsa, amely megértette a történelem szabályait. 1917-ben egyenesen azt állította, hogy akik ismerik a történelem szabályait, azt is tudják, hogyan lehet megszegni őket – szocialista forradalmat kirobantva az Orosz Birodalomban, ahol a kapitalizmus gyenge, a munkásosztály pedig igen kicsi. Mindazonáltal Lenin sohasem kételkedett az emberi természet jóságában, amely a történelmi körülmények fogságában vergődik, és csak történelmi tett szabadíthatja ki.

A marxisták, mint Lenin is, ateisták voltak. Mivel úgy gondolták, hogy szellemen Hegel Istent vagy valamilyen hasonló teológiai fogalmat értett, a szellem helyébe a társadalmat ültették. Iljin nem éppen tipikus keresztény módjára, de istenhívó volt. Egyetértett a marxistákkal abban, hogy Hegel Istenről beszélt, és azt állította, hogy Hegel istene egy tönkretett világot teremtett. A marxisták számára a magántulajdon töltötte be az eredendő bűn funkcióját, ennél fogva a felszámolása az emberben lévő jó kiszabadítása. Iljin szemében Isten teremtő aktusa maga volt az eredendő bűn. Soha nem volt egyetlen jó mozzanat sem a történelemben, és eleve meglévő jóság az embereken. A marxisták joggal gyűlölik a középosztályt, de nem eléggé. A középosztályi „polgári társadalom” sokféle érdeket hordoz magában, amelyek szertefoszlatnak minden reményt, hogy létrejöhet az a „mindennek fölébe kerekedő nemzeti szerveződés”, amelyre Istennek szüksége van. Mivel a középosztály Istennek útjában áll, el fogja söpörni az osztály nélküli nemzeti közösség. Csakhogy nincs semmiféle történelmi trend vagy történelmi csoport, amely e munkát elvégezhetné. A sátáni individualitásból az isteni totalitásba való

nagy átalakulásnak valahol a történelemben túl kell elkezdenie.

Iljin szerint a felszabadulás nem a történelem megértéséből, hanem a kiküszöböléséből bontakozhat ki. Mivel a földi lét romlott, az isteni pedig elérhetetlen, politikai megszabadítás csak a fikció világától várható. 1917-ben Iljin még abban reménykedett, hogy Oroszország jogállam lehet; Lenin forradalma után azonban a saját filozófiai eszméit ruházta fel politikai jelentőséggel. A bolsevizmus bebizonyította, hogy Isten világa olyan torz, amilyenek ő leírta. Az új rendszert „az ateizmus mélységes szakadéka” határozza meg, ezzel végérvényesen megerősítve Iljin álláspontját a világ eltorzult mivoltáról és a modern eszméknek e torzulásokat tovább mélyítő hatalmáról.

Miután elhagyta Oroszországot, Iljin azt fejtegette, hogy az emberiségnek hősökre, történelmen túli, emberfeletti alakokra van szüksége, akiket akarunk juttatni hatalomra. Disszertációjában kimondatlanul is ez a politikai gondolat jelent meg a hiányzó totalitás utáni vágyban és abban az elképzelésben, hogy a nemzet foghat hozzá a totalitás visszaállításához. Ez az ideológia még nem nyerte el a maga formáját és nevét.

Iljin 1922-ben, a Szovjetunió megalapításának évében hagyta el Oroszországot. Képzletét ekkor Benito Mussolini Rómába menetelése ejtette rabul, az a puccs, amely a világ első fasiszta rezsimjéhez vezetett. Meggyőződése volt, hogy csak merész emberek merész gesztusaival lehet hozzáfogni a létezés torz jellegének felszámolásához. Itáliába utazott, rajongó cikkeket írt a Ducéről, s közben *Erőszakot használva ellenállni a gonosznak* (1925) című könyvén dolgozott. Ha disszertációja lefektette az alapokat a fasizmus metafizikai védelmezéséhez, ez a könyv már a kialakuló rendszer igazolása volt. Abban leírta, hogyan vesztette el a totalitást egy mit sem sejtő Isten, ebben viszont Isten Fia tanításainak korlátait magyarázta. Miután megértette Isten traumáját, a „Sátán szemébe nézett”.

Jézusnak a Máté evangéliumából ismert tanítása váratlan jelentésre tesz

szert Ijlin értelmezésében. „Ne ítéljétek – mondja Jézus –, hogy ne ítéltessetek.” A nevezetes felszólítás a mérlegelésre így folytatódik:

„Mert amilyen ítélettel ítéltek, olyanul ítéltek, és amilyen mértékkel mértek, olyanul mérnek néktek. Miért nézed pedig a szálkát, amely a te atyádfia szemében van, a gerendát pedig, amely a te szemedben van, nem veszed észre? Avagy mi módon mondhatod a te atyádfiának: Hadd vessem ki a szálkát a te szemedből; holott ímé, a te szemedben gerenda van? Képmutató, vedd ki előbb a gerendát a te szemedből, és akkor gondold arra, hogy kivessed a szálkát a te atyádfiának szeméből!” (Máté 7,1–5)

Ijlin olvasatában ezek egy bukott Isten és bukásra ítélt Fia szavai, hiszen az igaz ember nem gondolkodik a saját tettein, és nem próbál másnak a szemszögéből nézni, hanem elmélkedve felismeri, mi az abszolút jó és az abszolút gonosz, és megnevezi az elpusztítandó ellenségeket. A „ne ítélkeztek” szakasz helyes értelme, hogy minden nap az ítélet napja, és az emberek annak alapján ítéltenek meg, hogy nem ölték meg Isten ellenségeit, amikor erre lehetőségük lett volna. Isten távollétében pedig Ijlin mondja meg, kik ezek az ellenségek.

A hegyi beszédben hangzik el Jézus egyik leggyakrabban földézett parancsa is: „Szeresd felebarátodat és gyűlöld ellenségedet.” (Mt 5,43) – „Hallottátok, hogy megmondatott: Szemet szemért és fogat fogért. Én pedig azt mondom néktek: Ne álljatok ellene a gonosznak, hanem aki arcul üt téged jobb felől, fordítsd felé a másik orcádat is.” (Mt 5,38-39) Ijlin szerint Jézus épp az ellenkezőjére gondolt: A szeretet a totalitásra vonatkozik. Nem érdekes, hogy egy egyén szeret-e egy másikat, vagy sem. Csak az az egyén szeret, aki teljesen felolvad a közösségben. Az ilyen szeretetben elmerülni „a földi isteni rend ellenségei elleni” harc. A kereszténység valójában arra szólítja fel a helyesen látó filozófust, hogy mindent eldöntő erőszakhoz folyamodjon a szeretet nevében. Aki nem képes elfogadni ezt a logikus következményt,

maga is a sátán ügynöke: „Aki ellenzi a lovagi küzdelmet az ördöggel, az maga az ördög.”

Igy lesz a teológiából politika. A demokráciák nem fordultak szembe a bolsevizmussal, sőt lehetővé tették, tehát elpusztítandók. A gonosz terjeszkedése csak úgy állítható meg, ha széttűzzák a középosztályt, kiirtják a polgári (civil) társadalmat, a jog individualista és univerzalista felfogását pedig felváltja a nemzeti alárendelés tudata. A bolsevizmus nem a középosztály betegségének ellenszere, hanem e betegség kiteljesedése. A szovjet és az európai kormányokat erőszakos puccsal kell elsöpörni.

Ijlin a *szellem* (дух) szóhoz folyamodva írta le a fasiszták ihletettségét. A hatalom fasiszta megragadását „megváltó tettnek” nevezte. A fasiszta az igaz megváltó, mert belátja, hogy az ellenség az, akit fel kell áldozni. Ijlin átvette Mussolininól a mások vérével bemutatott fasiszta „lovagi áldozat” fogalmát. (1943-ban a zsidók kiirtásáról szónokoló Heinrich Himmler ugyanezekkel a szavakkal dicsérte az SS-ben szolgáló embereit.)

Ijlin úgy vélte, hogy mint orosz értelmiséginek az a feladata, hogy sajátos orosz megfogalmazásban terjessze a fasiszta eszmét. Az általa 1927–30-ban kiadott folyóirat első számában megjelentetett versében meg is alkotta ehhez a megfelelő jelmondatot: „Imádságom kard. És kardom imádság.” 1925-ben a bolsevik forradalommal szembe forduló fehéreknek ajánlotta útmutatónak szánt, a gonosznak való erőszakos ellenállásról szóló vaszkos könyvét (*О сопротивлении злу силою*).

Ugy tűnik, Ijlint leginkább az aggasztotta, hogy nem az oroszok, hanem az olaszok találták fel a fasisztát: „Miért sikerült az olaszoknak az, amiben mi kudarcot vallottunk?” Az orosz fasizmus jövőjéről értekezve 1927-ben azzal bizonygatta az orosz elsőbbséget, hogy a fehérek ellenállása a bolsevikokkal szemben valójában a fasiszta mozgalom egészének előtörténete. A fehér mozgalom „mélyebb és szélesebb” is volt a fasisztáknál, mert megőrződött benne a kapcsolat a vallással és a totalitás igénye. Ijlin azt hirdette „fehér testvéreimnek, a fasisztáknak”, hogy

Oroszországban egy kisebbségnek kell magához ragadnia a hatalmat. Eljön majd ez az idő, mert a „fehér szellem” örök.

Míg a tízes években Ijlin abban reménykedett, hogy Oroszországból jogállam lehet, Oroszország fasiszta jövőjének meghirdetése a húszas években e remények egyenes megtagadásával ért fel. „Tény – írta Ijlin –, hogy a fasizmus a hazafias önkény megváltó túlhajtása.” Az önkény (*произволь*) középponti fogalom minden modern orosz politikai vitában, s egyben valamennyi, a javulást jogi eszközökkel elérni vágyó orosz reformer réme. Itt viszont az önkény hazafias lett. Egy másik középponti orosz fogalom a „megváltó” (*спасительный*). Az orosz ortodox keresztények evvel a szóval utaltak Krisztus áldozatára a Koponyák hegyén, a sokaságot megváltó Egyetlen halálára. Ijlinnél viszont a kívülállók megölése, méghozzá azért, hogy a nemzet megalvalósíthassa a totális politikát, amellyel aztán megválthatja az elveszített istent.

Vagyis vége két egyetemes fogalomnak: a jognak és a kereszténységnek. A jogtalanság szelleme váltja fel a jog szellemét, és a gyilkosságé az irgalomét.

Noha Ijlin ihletét a fasiszta Itáliából merítette, 1922 és 1938 között Németországban élt politikai menekültként. Mint az Orosz Tudományos Intézet alkalmazottja tudományos közalkalmazott volt. Berlinből kísérte figyelemmel a Lenin halálakor kibontakozó utódlási harcot, amelyből Joszif Sztálin került ki győztesen, aki a bolsevikok politikai győzelmére támaszkodva akart társadalmi forradalmat elérni. 1933-ban Ijlin terjedelmes német nyelvű könyvet adott ki a szovjet mezőgazdaság kollektivizálására nyomán kialakult éhínségről.

Oroszul írt az orosz emigránsoknak, 1933-ban pedig sietett dicsérni a hatalmat megkaparintó Hitlert, aki szerinte jól tette, hogy a Reichstag felgyújtása után felfüggesztette a jogállamot. Akárcsak Mussolininál, Hitlert is a történelmen túli Vezérnek tekintette, aki tisztán védekező küldetést teljesít:

„A bolsevizmusra meg kellett érkeznie a reakciónak – írta –, és meg is érkezett.” Az európai civilizáció halála van ítélve, de „mindaddig, amíg Mussolini vezetői Itáliát és Hitler Németországot, az európai kultúra kivégzése elhalasztódik”. A náci azt a szellemet (ΔΥΧ) testesítik meg, amelyben az oroszoknak is osztozniuk kell.

Ilijn szerint a náci helyesen tették, hogy bojkottálták a zsidó cégeket, és jogosan tették felelőssé a zsidó közösséget mindazon csapásokért, amelyek Németországot érték. Arról igyekezett meggyőzni az oroszokat és általában az európaiakat, hogy Hitler joggal kezelte a bolsevizmus ügynökeiként. Ilijn ebben a „judeobolsevik” vádban látta meg az ideológiai kapcsolatot a fehérek és a náci között: a fehér propaganda már az orosz polgárháború idején azt állította, hogy a zsidók bolsevikok, és a bolsevikok többsége persze nem volt zsidó, és a zsidók túlnyomó többségének semmi köze nem volt a kommunizmushoz. A két csoport összemosása nem tévedésből vagy túlzásból fakadt: a hagyományos vallási előítéleteket aknázták ki a nemzeti egység érdekében. A judeobolsevizmus ötlete az ortodox keresztény parasztoknak ahhoz a babonás hiedelméhez kapcsolódott, hogy a zsidók őrzik a jót a gonosztól elválasztó határt. Ez a meggyőződés a modern politikába átkerülve a fordalmat pokolként, a zsidókat pedig a pokol kapujának őrzőiként festette le. Akárcsak a filozófus Ilijn, ők is azt tartják, hogy Isten gyenge, a Sátán uralkodik, és a modern eszmék valójában a pokol fegyverei a földi világban.

A polgárháború idején és utána Németországba is menekültek fehérek, némelyikük vitte magával a modern antiszemitizmus alapszövegét, a Cion bölcseinek fiktív jegyzőkönyvét is, és még többen voltak meggyőződve arról, hogy egy globális zsidó összeesküvés miatt szenvedtek vereséget. A fehérek judeobolsevizmus-teóriája így került át Németországba 1919–20-ban, kiteljesítve Adolf Hitler antiszemita tanítását, aki addig a zsidó kapitalizmust nevezte meg Németország ellenségeként. Ám most meggyőzték, hogy a zsidók felelősek mind a kapitalizmusért, mind a

kommunizmusért. Már csak az utolsó lépés hiányzott, amelyet azután a *Mein Kampf*-ban tett meg, amikor levonta a következtetést, hogy valamennyi, a német népet fenyegető eszme a zsidóktól ered. Ebben a fontos vonatkozásban Hitler valóban az orosz fehér mozgalom tanítványa volt. Ilijn pedig, a fehérek fő ideológusaként azt akarta, hogy az egész világ lássa be: Hitlernek igaza van.

A harmincas években azután Ilijn mindinkább kételkedni kezdett abban, hogy a náci Németország elősegíti-e az orosz fasizmus ügyét. Ez elég természetesen adódott abból, hogy Hitler alacsonyabb rendűnek tartotta az oroszokat, és csak addig támogatta az európai fasisztákat, amíg ez a sajátos náci ügynek használt. Ilijn kezdte óvatosságra inteni az orosz fehéreket a náccal kapcsolatban, s ezzel felkeltette a német kormányzat gyanakvását. Miután elvesztette állását, átköltözött Svájcba. Ám nem adta fel azt a meggyőződését, hogy a fehér mozgalom volt az olasz fasizmus és a német nemzeti szocializmus előhőke, és hogy idővel az oroszok egy jobb fasizmussal állnak majd elő.

Ilijn egy Zürich közelében fekvő biztonságos nézőpontból követhette figyelemmel a második világháború kitérését, amely a kommunistákat és ellenségeiket egyaránt zavarba hozta, hiszen a konfliktus az után bontakozott ki, hogy a Szovjetunió és a náci Németország megegyezésre jutott, és megkötötte a Molotov–Ribbentrop-paktumot. A titkos jegyzőkönyv felosztotta a kelet-európai területeket a két hatalom között, vagyis voltaképp kimondatlanul is egy szövetséget rögzített. 1939 szeptemberében a náci Németország és a Szovjetunió megszállta Lengyelországot, csapataik az ország közepén találkoztak. Ilijn úgy gondolta, hogy a náci–szovjet szövetség nem tarthat soká, mivel Sztálin úgyis elárulja Hitlert. Ennek a fordítottja következett be 1941-ben, amikor a Wehrmacht megtámadta a Szovjetuniót. Noha Ilijnnek voltak fenntartásai a náciakat illetően, a Szovjetunió német megszállását mégis „a bolsevizmus felett kimondott ítéletnek” minősítette.

Álláspontját újból módosította a sztálingrádi szovjet győzelem hírére, 1943 februárjában, amikor világossá vált, hogy Németország alighanem elveszti a háborút. Erről kezdve a háborút az orosz erényt érő nyugati támadások sorozatának tekintette.

Az orosz ártatlanság lett Ilijn egyik nagy témája. A fogalom illetl Ilijn fasiszta elméletéhez: a világ romlott, s egy totális politikára képes nemzet válthatja csak meg, azaz a beszenyerezetlen Oroszország. Minél öregebb lett, annál többet foglalkozott az orosz múlttal, de nem a történelemmel, hanem a külső behatolástól védelmezett, veleszületett orosz erény ciklikus mítoszával. Oroszország a szeplőtelen birodalom, amelyet minden oldalról támadnak: az Orosz Birodalom, minden idők legnagyobb országa Moszkva és környékének kicsiny területéből nőtt ki, anélkül hogy bárkit is megtámadott volna. Még amikor terjeszkedik, akkor is Oroszország az áldozat, mert az európaiak nem ismerik fel azt a mély erényt, amelyet földfoglalásaival védelmez. A szakadatlan „kontinentális blokádnak” kitett Oroszország egész múltja csak az „önvédelemről” szól. Ennélfogva „az orosz nemzet azóta, hogy egészében áttért a kereszténységre, közel ezeréves történeti szenvedésre tekinthet vissza.”

Mindezzel Ilijn megtöltött több száz, unalmasan fárasztó oldalt, ám eközben azt is világossá tette, hogy nem is számít, ténylegesen mi történt, vagy hogy az oroszok mit tettek valójában. Hiszen az csak a pusztán tények minden értelmet nélkülöző története volna. Egy nemzet igazsága bizonyítékok nélkül is „tisza és objektív”, és az orosz igazság nem más, mint a láthatatlan és megfoghatatlan kegyesség. Oroszország nem az egyének és intézmények országa, mint aminek néha látni vélik, hanem egy halhatatlan, eleven teremtmény. Oroszország „a természet és a lélek eleven organizmusa”, „eleven organizmus egység” és így tovább. „Ukránokró!” Ilijn csak idézőjelek között szólt, mert szerinte ők is az orosz organizmus részét alkotják. Rettegett attól, hogy a nyugatiak ezt nem látják be, s ezért Ukrajna minden említésében Oroszország elleni támadást gyaní-

tott. Lévén Oroszország eleven organizmus, „csak felboncolni lehet, de felosztani nem”.

Elgondolása arról, hogyan térhet vissza Oroszország politikája Istenhez, nemcsak az individualitás és a pluralitás, hanem a humanitás feladását is megkövetelte. A háborúban hiteltelenné vált az organikus egységről szóló fasiszta beszéd, Iljin számára azonban megőrizte központi jelentőségét. A háború általában sem módosította igazán a gondolkodását. Ellentétben a fasizmus háború előtti szószólóival, ő nem vetette el a fasizmust, bár megkülönböztette jobb és rosszabb változatait. Az európai politika balratolódása és a demokrácia rehabilitációja meg sem érintette. Talán az a legfontosabb, hogy észre sem vette: az európai gyarmatosítás kora a végéhez közeledik. Példaként Franco Spanyolországát és Salazar Portugáliáját tekintette – két, jobboldali autoriter kormány uralta távoli gyarmatbirodalom.

A második világháború nem a bolsevizmus felett kimondott ítélet volt, ahogy 1941-ben Iljin képzelte. Ellenkezőleg, 1945-ben a Vörös Hadsereg győzedelmeskedett, a szovjet határokat nyugati irányban kiterjesztették, és Kelet-Európában a szovjetet másoló rezsimek új külső birodalma jött létre. Az 1940-es évekre pusztán az idő múlása is illuzórikussá tette Iljinnek a húszas években dédelgetett álmát, hogy a fehér emigránsok egy napon visszatérhetnek a hatalomba Oroszországban. Úgyhogy már nem ideológiákat írt számukra, hanem dicshimnuszokat. Immár a posztszovjet Oroszország terveit kellett kidolgozni, amelyek a jövőben is érthetők lesznek: Iljin hozzá is látott, és számos alkotmányjavaslatot dolgozott ki, továbbá politikai esszéket írt. Az utóbbiak *Feladataink (Наши задачи)* címen kiadva indították el Iljin szellemi feltámasztását Oroszországban.

A háború utáni időszakban megfogalmazott ajánlásai félreismertethetetlenül a háború előtti fasiszta rendszerekre emlékeztetnek, és összhangban vannak a fasizmusnak Iljin főműveiből már ismerős metafizikai és etikai igazolásaival. Megjósolja a „nemzeti diktátor” eljövételét valahonnan a történelmen túlról, valamilyen

képzeletbeli birodalomból. Ez a vezér (государь) „kellően férfias”, akárcsak Mussolini. A sérülékeny maskulinitást övező aggodalmat lehetetlen nem észrevenni. „A hatalom magától tapad az erős emberhez” – jelenti ki Iljin. Lévén a Vezér „Oroszország eleven szerve”, az emberek meghajolnak előtte, ő pedig „megedződik az igazságos és férfias szolgálatban”.

A Vezér személyesen és teljességgel felel a politikai élet minden vonatkozásáért mint fő törvényhozó, végrehajtó és bíró, továbbá a hadsereg főparancsnoka. Végrehajtó hatalmának nincs korlátja. A „politikai kiválasztásnak” minden esetben „formálisan nem demokratikus alapon” kell lezajlania. A demokratikus választások csak az individualitás gonosz képzetét intézményesítik, lévén „a demokrácia elve a felelőtlen emberi atom”. A szavazatok számlálása egyet jelent „a politika mechanikus és számtani felfogásának” elfogadásával, következésképpen „el kell vetnünk a szavazatok számába és politikai jelentőségébe vetett vak hitet”. Az aláírt cédulával való nyilvános szavazás teszi majd képessé az oroszokat arra, hogy feladják individualitásukat, s ezzel a választás szertartássá alakul át, amellyel az oroszok alávetik magukat Vezérüknek.

Iljin szerint a háború előtti fasizmus problémája az egypárti állam volt – azaz a kelletnél már eggyel több párt: Oroszország legyen pártok nélküli állam, ahol semmiféle párt nem irányíthatja az államot, vagy gyakorolhat befolyást az események menetére. Egy párt csak a társadalom egyetlen szegmensét képviseli, és éppen a szegmentálódás kerülendő. Létezhetnek pártok, de csak mint a nagyratöröknek kitett csapdák, vagy pedig a választói alárendelődés szertartásának alkotórészei. (Putyin pártjának tagjai 2014-ben kapták kézhez azt a cikket, amelyben Iljin ezt kifejti.) Ez vonatkozik a civil társadalomra is: csak szimulákrumként létezhet. Az oroszoknak lehetnek kedvenc időtöltéseik, de csak a minden társadalmi szerveződést magába foglaló totális korporatív struktúra keretében. A középosztály az egész rendszer súlyát hordozva e struktúra legalján kaphat helyet. Ők a tények és érzel-

mek termelői és fogyasztói abban a rendszerben, amely a ténszerűség és az érzékiség leküzdését tűzte célul.

„A szabadság Oroszországnak” nem az oroszok mint egyének szabadságát jelenti majd – olvasható Iljin egyik, Putyin által 2014-ben csak töredékesen idézett szövegében –, hanem azt, hogy szabadságukban áll magukat egy egész részeként felfogniuk. A politikai rendszer – fejtegette Iljin – a kormány és a nép, illetve a nép és a kormány szerves-szellemi egysége. Az első lépés vissza az Igéhez „egyazon nép valamennyi tagjának metafizikai azonossága” lesz. „Az »érzékiség« gonosz természetű” kiűzhető, és ezzel „az emberek empirikus sokfélesége” is leküzdhető.

A mai Oroszország nem totalitárius vallási létező, mint Iljin remélte, hanem egy autoriter, média vezérelte kleptokrácia. Iljin fogalmaival mégis részben elosztható az a homály, amely az orosz politika némely érdekes vonatkozását fedi. Hogy egy nagyon fontos példával éljünk: Putyin az a posztszovjet politikus, aki a fikció birodalmából emelkedett ki. Miután ő hozta be Iljin gondolatait a nagypolitikába, hatalomra jutása Iljin történetéhez is hozzátartozik.

Putyin teljesen ismeretlen volt 1999-ben, amikor Borisz Jelcin, Oroszország első posztszovjet elnöke kiszemelte miniszterelnöknek. Kiválasztása szabályos politikai *casting* keretében zajlott. Jelcin bizalmasai vezényelték le az általuk „Utód hadműveletnek” nevezett folyamatot. Először megállapították, hogy a közvélemény-kutatások szerint az orosz televízióban a legnépszerűbb alak egy 1970-ben sugárzott műsor főhőse, egy németül is tudó szovjet kém volt. Ez a szerep illeti is Putyinhoz, aki korábban a KGB tisztjeként Kelet-Németországban teljesített szolgálatot. Nyomban az után, hogy 1999 szeptemberében Jelcin kinevezte miniszterelnöknek, tekintélyét egy még vadabb fikcióval alapozta meg: amikor egymás után robbantak fel lakóházak az orosz városokban, Putyin a muzulmánokat vádolta, és háborúba kezdett Csecsenföldön. A bizo-

nyítékok viszont arra utalnak, hogy a bombákat valószínűleg az FSZB, az orosz biztonsági szolgálat helyezte el. Putyint 2000-ben elnökké választották, és egészen 2008-ig töltötte be ezt a hivatalt.

A 2000-es évek elején Putyin azt az álláspontot képviselte, hogy Oroszország egyfajta jogállammá válhat. Ehhez képest bevonta, sikerrel, a gazdasági bűnözést az orosz államba, s ezzel az általános korrupciót hivatali kleptokráciává alakította át. Amint az állam került a bűnözés középpontjába, a jogállam inkoherens lett, az egyenlőtlen rögzült, és reformra már gondolni sem lehetett. Újabb politikai történetre volt szükség. Mivel Putyinnak az oligarchák felett aratott győzelme egyben a televíziós csatornáik feletti irányítás megszerzését is jelentette, kézenfekvő volt az új média eszközeinek bevetése. Az *infotainment* terjedésének nyugati tendenciája Oroszországban érkezett el logikus kiteljesedéséhez: olyan alternatív valóságot teremtett, amely egyszerre erősíti az orosz erénybe vetett hitet és a tények cinikus szemléletét. Az átalakítást Vlagyiszlav Szurkov, az orosz propaganda gényusa irányította. Ő felügyelte a meghökkentő közeledést az Iljin által elképzelt világhoz: egy sötét és zavarba ejtő birodalomhoz, amelynek csak az orosz ártatlanság kölcsönöz formát. Miután már kezében tartotta a pénzügyi és média-erőforrásokat, Putyinnak már csak – szép orosz terminussal élve – „szellemi erőforrásról” kellett gondoskodnia. Így kezdte meg 2005-ben Iljinnek mint a Kreml udvari filozófusának rehabilitálását.

Ekkor kezdte el Iljint idézni az Orosz Föderáció Szövetségi Gyűléséhez intézett beszédeiben. Intézkedett Iljin oroszországi újratemetéséről. Majd Szurkov is elkezdte idézgetni Iljint, egyetértve azzal a gondolatával, hogy „az orosz kultúra az egész szemlélete”. E propagandista a maga munkáját úgy összegezte, hogy ő alkotja meg az állandóan ellenségekkel körülvett ártatlan Oroszország narratíváját. Szurkov éppoly ádáz ellensége a ténytársulásnak, mint Iljin, és ő is talál rá teológiai igazolást. Dmitrij Medvegyev, Putyin politikai pártjának vezetője, Iljin könyveit ajánlotta

az orosz ifjúság figyelmébe. És Iljin egyre gyakrabban bukkant fel a béna orosz ellenzéki pártok – a kommuniszták és a szélsőjobboldali (de félrevezetően így nevezett) liberális demokraták – vezetőinek a beszédeiben. Az utóbbi néhány évben Iljint idézte az alkotmánybíróság feje, a külügyminiszter és az orosz ortodox egyház több pátriárkája is.

Négyéves szünet után Putyin – 2008 és 2012 közt miniszterelnökként működött, s megengedte Medvegyevnek, hogy elnök legyen – visszatért a legfőbb méltóság posztjára. 2000-ben a fikció világából való hősként került uralomra, 2012-ben viszont a jogállam lerombolójaként tért vissza. Valamivel visszafogottabban, de Oroszország Putyin korában megismételte azt a drámát, amely Iljin idejében egyszer már lejátszódott. Az orosz liberálisoknak a jogállamisággal kapcsolatos reményei ismét szertefoszlottak, és elérkezett Iljin ideje, aki egyszer már fasizmusba fordította át ezt a kudarcot: az ő érvei segítették Putyint, hogy első hivatali idejének a jogállam bevezetésével kapcsolatos sikertelenségét átfordítsa a második hivatali periódus ígéretébe: az orosz erény megerősítésébe. Ha már jogállammá válni nem sikerült, Oroszország azon fog igyekezni, hogy szétzúzza e téren nálánál sikeresebb, vagy kitartóbban próbálkozó szomszédait. A náci jogtudós Carl Schmitt egyik leghírhedtebb megnyilatkozását visszhangozva Iljin azt írta, hogy a politika „az ellenség azonosításának és semlegesítésének a művészete”. A XXI. század második évtizedében Putyin ígéretei nem az oroszországi törvényesség megteremtéséről, hanem egy szomszédos, jogilag agyonszabályozott entitás legyőzéséről szólnak.

Az Európai Unió – a világ legnagyobb gazdasága és Oroszország legfontosabb gazdasági partnere – azon a feltételezésen alapul, hogy a jogállamok gyümölcsöző együttműködésének alapját a nemzetközi jogi egyezmények alkotják. 2011–2012 fordulóján Putyin új – Iljinre támaszkodó – ideológiával lépett a nyilvánosság elé, amikor Oroszországot ezzel az Európa-modellel szemben határozta meg. Az *Izvesztijja* 2011. október 3-i

számában jelentette be a rivális szervezet, az Eurázsiai Unió létrehozásának tervét: ez egyesítené azokat az államokat, amelyekben nem teremtették meg a jogállamiságot. Az ismét Iljint citáló Putyin a *Nyevzaviszima-ja Gazeta* 2012. január 23-i számában az államok közti integrációt nem teljesítményként, hanem erényként tüntette fel. A jogállam nem egyetemes törekvés tárgya, hanem egy idegen nyugati civilizáció alkotórésze; az orosz kultúra viszont egyesíti Oroszországot a posztszovjet államokkal, például Ukrajnával is. Egy harmadik cikkben azután, amelyet a *Moszkovszkije Novosztji* 2012. február 27-i számában tett közzé, Putyin levonta a politikai következtetéseket. Iljin egykor úgy képzelte, hogy „Oroszország olyan szellemi organizmus, amely nemcsak az összes ortodox nemzetet és nemcsak az eurázsiai földrész összes nemzetét, hanem a világ valamennyi nemzetét szolgálja”. Putyin viszont azt jósoalta, hogy Eurázsia le fogja győzni az Európai Uniót, és tagjait egy nagyobb, „Liszabontól Vlagyivosztokig” terjedő egységbe vonja be.

Putyin offenzívája a jogállam ellen már azzal elkezdődött, ahogyan az Orosz Föderáció elnökének hivatalába visszatért. Minden jogállam alapjához hozzátartozik az utódlás elve azokkal a szabályokkal, amelyeket követve az utód úgy léphet elődje helyébe, hogy ezzel nem aláássa, hanem megerősíti a rendszert. Putyin, amikor 2012-ben visszavette a hatalmat, még a lehetőségét is felszámolta annak, hogy Oroszországban belátható időn belül ilyen elv működhesse. Az elnöki hivatalt a – nyilvánvalóan meghamisított elnök- és parlamenti képviselő-választással megteremtett – parlamenti többség felhatalmazásával foglalta el, miközben a parlamenten kívül zajló tiltakozó tüntetések résztvevőit azzal vádolta, hogy a külföld ügynökei.

Iljin tanácsait követve fosztotta meg Oroszországot minden elismert eszköztől, amellyel bárki más az utódja lehetne, és az orosz parlamentet nem az ő pártja uralná. A választások szertartássá alakultak át, s aki nem így gondolta, azt a félelmetes állami média árulónak minősítette. Miközben orosz tömegek tiltakoztak

a választási csalás miatt, Putyin egy rádió stúdiójában üdögélt Alexander Prohanov, egy fasiszta író társaságában, és azon elmélkedett, mit mondana Iljin a mai Oroszország állapotáról. „Kimondhatjuk-e – tette föl a szónoki kérdést –, hogy miután hazánk teljesen kigyógyult a Szovjetunió összeomlását követő drámai események okozta betegségéből, most már egy erős, egészséges államunk van? Nem, hiszen még mindig beteg, de itt a helye, hogy emlékezzünk Ivan Iljin mondására: »Igen, a mi hazánk még mindig beteg, de mégsem menekültünk el beteg anyánk ágyától.«”

Sokatmondó, hogy Putyin ebben a helyzetben Iljint idézte, s hogy e mondatra emlékezett, az kitartó olvasásra utal. Ám bárhogyan álljon is a dolog, mégiscsak különös, *ahogyan* idézte. Iljint a Szovjetunióból a Cseka üldözte el – Putyin pedig ezen intézmény utódjának, a KGB-nek alkalmazásában állt. Iljin a Szovjetunió megalapítását, nem pedig a felbomlását nevezte az orosz betegségnek. Csekista valójának ezt mondta: „A szovjethatalom annak a nagy társadalmi és szellemi betegségnek az elkerülhetetlen történelmi következménye, amely már évszázadok óta terjed Oroszországban.” Iljin azt tartotta, ha egyszer megszűnik a Szovjetunió, a KGB-s tiszteket (amilyen Putyin is volt) el kell tiltani a politikától. Egész életében a szovjet összeomlásról álmodozott.

Iljin földi maradványainak újratemetésével Putyin mintegy misztikusan feloldotta ezt az ellentmondást. Mivel a szovjet biztonsági szolgálat úzte ki Iljint Oroszországból, annak a monostornak kertjében temették újra, ahol a Cseka – később a neve NKDV, majd KGB lett – a szovjet terror idején kivégzett áldozatok ezreinek hamvait ásta el. Putyin később el is látogatott oda, hogy virágokat tegyen Iljin sírjára, olyan ortodox szerzetes kíséretében, aki az NKDV hóhérait orosz hazafiaknak, tehát jó embereknek tartja. Az orosz ortodox egyháznak az újratemetéskor regnáló feje korábban maga is a KGB ügynöke volt. Végül is Iljin ugyanazzal igazolta a tömeggyilkosságot, mint a bolsevikok: az abszolút jó védelmezésével; nem véletlenül nevezték Iljint második könyvének kritikusi a húszas években „Isten cse-

kistájának”. Mint ilyent temették is újra el, mindazzal a tiszteletadással, amire a csekisták és Isten szolgálói – Isten csekista szolgálói és a Cseka istenkövetői – képesek voltak.

Iljin testét és lelkét tehát visszavette az ország, amely egykor elűzte. S épp ez az ellentmondásokkal nem törődő, a tényeket félresöpörő visszahozatal fejezte ki a legtisztábban a hagyatékát övező tiszteletet. Igaz, hogy ellenezte a szovjetrendszert, viszont a Szovjetunió 1991-ben megszűnt létezni, történelemmé lett – a múlt pedig Iljin szemében nem volt több, mint kognitív nyersanyag az örök erény irodalmához. Kicsit módosítva Iljinnek az orosz ártatlansággal kapcsolatos felfogását, az orosz vezetők a Szovjetuniót immár nem Oroszországra kívülről rákényszerített rendnek tekintették, hanem magával Oroszországgal azonosították, amely a látszat ellenére az erény foglalatja. Az új értelmezésben a szovjet rendszer minden hibája pusztán orosz reakció volt a Nyugat ellenséges lépéseire.

Az eszmék politikai hatását firtató kérdések nagyon nehezen megválaszolhatók, és felesleges vakmerőség volna Iljin írásait az orosz rendszer pilléreiévé avatni. Először is, Iljin temérdek írása több értelmezést is megenged. Mint Heidegger, egy másik, Hitlert támogató Husserl-tanítvány példája is mutatja, érdemes föltenni a kérdést: mennyire szoros a kapcsolat egy ember filozófiai életműve és a fasiszmust támogató politikai magatartása között? Nem Iljin a fasiszta eszmék egyetlen hazai forrása, akit Putyin helyeslően idéz; közéjük tartozik például Lev Gumiljov is. A kortárs nyilvánosságban sokat szereplő orosz fasiszták, például Alekszandr Prohanov és Alekszandr Dugin másféle hagyományokat képviselnek. „Eurázsia” eszméjét például Dugin népszerűsíti Oroszországban, és hivatkozásai mind a német náciakra és a háború utáni nyugat-európai fasisztákra utalnak. S mégis úgy tűnik, hogy a XXI. század második évtizedének Oroszországában Iljin gondolatai elégték ki a legjobban a politikai szükségleteket, töltik ki a retorikai űrket, s

látják el „szellemi erőforrással” a kleptokrata államgépezetet. 2017-ben, amikor az orosz államnak annyi fejtrést okozott, hogyan emlékezzék meg a bolsevik forradalom centenáriumáról, Iljint tolták előtérbe mint e forradalom hősi ellenfelét: a forradalomról készült tévéfilmben az őt játszó színész gonoszítottak minősítette azt, hogy társadalmi haladást ígérnek az oroszoknak.

A mai orosz politika kétségtelesen felidézti Iljin ajánlásait. A 2012-ben, közvetlenül Putyinnak az elnöki hivatalba való visszatérése után elfogadott törvény a „külföldi ügynökökről” tökéletesen megfelel Iljin felfogásának a civil társadalomról. Iljin azt várta, hogy Oroszország „fehér szelleme” lelkesítse át Európa fasisztáit; a Kreml 2013 óta pénzzel és propagandával támogatja a populista és a szélsőjobboldali európai pártokat. Ugyanebben az évben vette kezdetét az Európai Unió „dekadenciáját” kárhóztató kampány, amely ugyancsak összhangban van Iljin nézeteivel. Iljin a tudományos munkáiban személyes szexuális szorongásait vetítette ki másokra. Először Oroszországot mondta homoszexuálisnak, majd a terápia hatására, amelyen barátnőjével együtt ment keresztül, Istenet vádolta. Putyin éven át ing nélkül, szőrmékbe és tollakba burkolózva fényképeztette magát, majd elvált a feleségétől, s azontúl az Európai Uniót kárhóztatta az orosz homoszexualitás miatt. Mindent szexualizált, amit külföldi fenyegetésnek élt meg: a jazz például összeesküvés az *ejaculatio praecox* kiváltására. Amikor az ukránok 2013 végén országuk európai jövője érdekében kezdtek szervezkedni, az orosz média a „homodiktatúra” rémével riogatott.

Iljin hatását legkönnyebben abban kimutatni, ahogyan Oroszország viszonya megváltozott Ukrajnához – amely a szovjet köztársaság területén 1991-ben létrejött új ország, ugyanúgy, mint az Orosz Föderáció. Ukrajna a Szovjetunió második legnagyobb népességű köztársasága volt, csak Oroszország előzte meg, amelyvel hosszú közös határa van keleten és északon, nyugaton pedig az Európai Unióhoz tartozó országokkal határos. Az első két évtizedben az orosz–ukrán kapcsolatokat mind-

két fél számára a nemzetközi jog határozta meg, még ha az orosz jogászok ragaszkodtak is több nagyon hagyományos fogalomhoz, amilyen például a szuverenitás és a területi integritás. Putyin 2012-es visszatérése a hatalomba megváltozott a viszony: a legalizmust kiszorította a kolonializmus. Azóta Oroszország Ukrajna-politikája bizonyos alapelvekhez igazodik, s ezek az Iljintől származó elvek. Putyin Iljin eszméire támaszkodva fejtette ki az Eurázsiai Unió tervét, Iljin „organikus modelljére” hivatkozva, amely előfeltételezte Ukrajna csatlakozását, és amelyben Oroszország és Ukrajna lakossága „egyetlen népet” alkot.

Az Ukrajnát magába foglaló orosz organizmus iljini gondolata összeütközésbe került az államreform prózaibb ukrainai tervével. Az Európai Unióhoz kapcsolódás terve 2013-ban politikai vita tárgya és általában népszerű volt Ukrajnában. Úgy tűnt, hogy az Ukrajna és az Európai Unió közti társulási egyezmény keretében kezelhető lesz a legfőbb helyi probléma, a jogállamiság gyengesége. Putyinnak azonban fenyegetésekkel és ígérekkel sikerült rávennie Viktor Janukovics ukrán elnököt 2013 novemberében, hogy ne írja alá a már végigtárgyalt társulási szerződést. Erre az ukrán ifjúság az utcára vonult, és a szerződés mellett tüntetett. Miután az ukrán kormány – Oroszországból jövő sürgetésre és segítséggel – a tüntetésekre erőszakkal válaszolt, több százezer ukrán polgár gyűlt össze a kijevi Függetlenség terén. A fő követelés – amint az akkori közvélemény-kutatásokból ki is derült – a jogállam volt. Amikor a mesterlövészek bevetése több mint száz ukrán életébe került, a mézszárlás látván Janukovics Oroszországba menekült. Fő tanácsadóját, Paul Manafortot később Donald Trump kampánymenedzserként láthattuk viszont.

Mire Janukovics Oroszországba ért, az orosz csapatokat már mozgósították Ukrajna megtámadására. 2014 februárjában lépték át a határt. A főleg Iljinből merítő orosz civilizációs retorikának sok nyugati megfigyelő bedőlt, és fél évig arról folyt a vita, vajon Ukrajna része-e az orosz kultúrának, vagy sem; hogy a múltból szőtt orosz mítoszok indokolhatják-e egy szomszédos szuverén állam

megtámadását, vagy sem. Azok a nyugati megfigyelők, akik elfogadták az iljini elgondolást, hogy itt civilizációs és nem jogi kérdésről van szó, szem elől tévesztették e konfliktus valódi tétjét Európára és az Egyesült Államokra nézve. Aki Ukrajna orosz megszállását kultúrák összecsapásának véli, az távoli, érdekes, de homályos eseménynek látja; aki viszont a jogállamiság elleni támadás egyik elemének tekinti, az felismeri, hogy Oroszország lépése a nyugati intézményeket veszélyezteti.

A civilizációs keretezés elfogadása egyben az egyenlőtlenség alapvető kérdését is félretolja. Az Európa-párti ukránok az orosz típusú kleptokráciát akarták elkerülni, Putyinnak pedig azt kellett demonstrálnia, hogy minden efféle igyekezet hiábavaló.

2014 folyamán az orosz csapatok többször is betörték Ukrajnába – és mindenütt Iljin érveibe botlott az ember. A katonák az év januárjában kapták meg a mozgósítási parancsot a Krím megszállására – s valamilyen magas rangú orosz hivatalnok és területi kormányzó kézhez kapta Iljin *Feladataink* című művének egy példányát. Miután az orosz csapatok elfoglalták a krími körzetet, és az orosz parlament megszavazta Oroszországhoz csatolását, Putyin ismét Iljint idézgetve igazolta ezt a lépést. A második nagyobb ukrainai hadműveletet – 2014 nyarán a donycki és a luhanszki körzet megszállását – felügyelő orosz parancsnok szavaiban, amelyekkel a háború végső célját megfogalmazta, Iljin is ráismert volna a maga gondolataira: „Ha a világ meg lehetne menteni az olyan démoni konstrukcióktól, mint amilyen az Egyesült Államok, akkor mindenkinek könnyebb lenne az élete. S egy napon, nem is sokára, ez be is következik.”

Akik figyelemmel kísérték az orosz politikát, már 2016 elején világosan látták, hogy az orosz elit azt kívánja, Donald Trump legyen a republikánus elnökjelölt, azután győzze le Hillary Clintont az országos választásban. Ezen a tavaszon az orosz katonai hírszerzés azzal dicsekedett, hogy hozzásegíti Trumpot a győzelemhez. Az amerikai demokráciára mért csapás fő fegyvere a hazugság

volt. Donald Trump is a fikció – jelen esetben a tévés valóságshow – világból kiemelkedő, bizonytalan férfiasságú kleptokrata. A kampányát az ellenfeléről Oroszország által terjesztett, részletesen kidolgozott valótlanosságok segítették. A hivatalát elfoglaló Trump Putyint utánozva teremt az igazságon túli (*post-truth*), valótlan politikai világot: először hazugságokkal árasztja el a nyilvánosságot, aztán megvádolja a tények megállapítására létrehozott intézményeket, s végül örül a kialakult zűrzavarnak. A Trumpnak nyújtott orosz segítség megrendítette az amerikaiak bizalmát azokban az intézményekben, amelyeket Oroszországnak sohasem sikerült létrehoznia. Igaz, a növekvő egyenlőtlenségnek és Amerika saját médiakultúrájának köszönhetően ez a bizalom amúgy is megfogyatkozott.

Iljin a mi korunk, a posztsovjét kor profétája akart lenni, s talán az is lett. Mivel világunkban nem hisz, a politika akár egy fikatív világban is tevékenykedhet. A törvényteleniséget szinte már észre sem vehető tiszta erénnyé avatta, amely abszolút erény a Nyugat elpusztítását követeli. Iljin bemutatja, hogy a bizonytalan férfiaság hogyan talál magának ellenségeket, az eltörzítettség kereszténység hogyan utasítja el Jézust, a gazdasági egyenlőtlenség hogyan imitálja az ártatlanságot, és a fasiszta eszmék hogyan áramlanak át a posztmodernitásba. Ez már régen nemcsak egy orosz filozófia, hanem immár az amerikai élet.

TIMOTHY SNYDER

Wessely Anna fordítása

ÁLDOZATI KULTÚRA - A NAGY NYAFOGÁS

Anselm Neft: Opferkultur – Das große Mimimi. www.zeitonline.de 2018. május 27.

A világ egyik leggazdagabb és legbiztonságosabb országában élünk. Ez nem valami frázis, hanem adatolt tény: már régóta nem volt a bűnözé-

si ráta ennyire alacsony és a költségvetési többlet ilyen nagy.¹ A német viták hanghordozását hallva mégis úgy vélnénk, az emberek itt kemény próbáknak vannak kitéve. A férfiak az antiszexizmus áldozatainak tekintik magukat,² a keletnémetek az újraegyesítés elszenvedőinek,³ az egyik párt elnöke az egész országot önnön múltja áldozatának.⁴ S ez csak néhány példa a mindenütt felbukkanó áldozati magatartásra, a politikai jobboldalon éppúgy, mint a balon. Még ha a nyilvánvaló indítékai szögesen ellentétesek is, az önviktimizálás mélyebb kulturális okai ugyanazok.

A berlini Alice Salomon Főiskolán a diáklányok egy verset⁵ is okolnak azért, ahogyan érzik magukat, és nyílt levelükben azt sugallják, hogy csodálatot jelző pillantásokra csak félelemmel lehet válaszolni. Még meghökkentőbb volt az a felháborodás, amellyel a nyilvánosság a főiskola döntésére reagált, hogy eltünteti a verset az iskola homlokzatáról – Monika Gütters kulturális államminiszter ezt „a kulturális barbárság ijesztő tettének” nevezte,⁶ a nagyobb napilapok „cenzúráról” és „művészi szabadság végéről” cikkeztek. A Springer kiadó fénybetűkkel írta fel székházára a verset, mintha maga volna a szabad Nyugat utolsó bäs-

tyája, miközben nőellenes szidalmakkal telezsúfolt e-mailek árasztották el a főiskola diákbizottságát (AStA). A férfiak az emancipáció áldozataként léptek fel, ami feljogosítja őket mindenféle verbális agresszióra. Bárhogyan is: mindig amazok hibásak abban, ahogyan mi érezzük magunkat.

AZ ÉRZÉKENYSÉG TÖRTÉNETE

A jelenlegi közhangulatot részben az az agresszív túlérzékenység alakítja, amely először a posztmodern baloldali körében divott. A mind erőteljesebben morális töltetű identitáspolitikai nevében különféle áldozati csoportokat konstruálnak, amelyekkel a személyes érintettség hanghordozásával azonosulnak. Aki ellentmond nekik, az nemritkán a másképp fogalmazókat ellenségnek kikiáltó morális felháborodást vált ki belőlük. Az inkább jobboldaliak viszont szívesen lépnek fel mint éppenséggel e kisebbségek, vagy pedig az ezeket a kisebbségeket védelmező „balosok” áldozatai.

Egy saját tapasztalatból vett példa: pár héttel ezelőtt a facebookon az N-szóról folyó vitában felvettem, nem volna-e helytelen, ha valamennyi régi szövegben a „néger” kicserélnénk az „N-szóra”. Ezzel érzékelhetően átléptem a morálisan megengedhető határát, mivel „ejtettem az N-szót”. Egy ismerős rögtön le is tiltott, a többiek úgy vélték, hogy engem mint fehér férfit itt senki sem kérdezett (a vita résztvevői mind fehérek voltak). A feketéről vitáztak, de nem velük, és nem is érdekelte őket Toni Morrison, a Nobel-díjas afroamerikai író beszéde, amelyben kifejezte megdöbbenését ezen az álszent „fehérré meszelő” eljáráson.⁷

Figyelemre méltó a viták eszkalációja: aki nem tesz eleget az egyre pontosabban meghatározott áldozatvédelem morális követelményeinek, az nemcsak túl kevésbé tudatos (*aware*), és ideje, hogy *edukálja* magát, hanem már tettestársnak számít, akin agresszívan fel lehet háborodni. Az efféle viták persze az Egyesült Államokban is áttekinthető buborékokban zajlanak, ám kisugárzanak a társadalom nagyobb szeg-

menseire, és – mint Daniele Giglioli könyve az áldozati csapdáról⁸ bemutatja – mind tartalmilag, mind formailag meghatározzák a vitákat.

ELÉGÉ *AWARE* MÓDON VISELKEDTETEK?

Mitől jönnek létre ilyen agresszív-táspirálók? Sigmund Freud az utolsó nagy tanulmányában – *Rossz közérzet a kultúrában* – fejtette ki azt a gondolatot, hogy minél civilizáltabb egy társadalom, annál több felettesén-erő van szüksége ahhoz, hogy megbolázza a barbárságát. S ettől lesz egyre levertőbb, idegesebb és sebezhetőbb. Vagyis az áldozati mivolt színrevitele mindig büntudaton alapul. A büntudatot pedig a saját étellel és morállal szemben támasztott, történelmileg egyedülállóan nagy követelmények hívják elő.

Németország polgáraként, akinek megvan az ideje és eszközei arra, hogy bekapcsolódjék a társadalmi vitába, az ember igencsak bonyolult helyzetbe kerül: egyrészt tudja, hogy globálisan és történetileg is micsonda kiváltságokat élvez, amelyekkel a felelősség is együtt jár. Tudjuk, hogy erőforrásainkat kímélni és megosztani kéne, hogy életvitelünkön változtatnunk kell, ha nem akarjuk magunkat felelőtlennek, önzőnek, sőt örültnek tartani. Ugyanakkor a sikeres életről alkotott, közkézen forgó eszményképekhez képest már most veszteseknek érezzük magunkat. S ennek során a politikai jobboldalhoz tartozók inkább azon aggódnak, hogy ne a gazdasági és kulturális vesztesekhez tartozzanak; a baloldalon állókat viszont feltehetően a morálisan kevésbé kifogástalan oldaluk lelepleződése aggasztja.

Ennek megfelelően az inkább baloldali világnézetben lévők azonosulnak a valódi vagy vélt áldozatokkal és másokban ébresztenek büntudatot, hogy így csökkentsék annak rájuk nehezedő súlyát. Christian Schneider szerint társadalomtudós és pszichoanalitikus szerint mindenekelőtt a 68-asok tettek minket az áldozatok népévé, egy olyan társadalommá, amelyet a politológus Herfried Münkler „posztheroikusnak” mond. Az áldozatokkal való azonosulással próbálunk

1 ■ <https://www.zeit.de/gesellschaft/zeitgeschehen/2018-05/polizeilichekriminalstatistik-gewaltkriminalitaet-langzeitvergleich>; <https://www.zeit.de/wirtschaft/2018-01/deutsche-wirtschaft-waechst-sostark-wie-seit-jahren-nicht>

2 ■ <https://www.zeit.de/2018/15/metoo-debatte-maennerfeminismus-gleichberechtigung>

3 ■ <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2018-05/ostdeutschland-erfahrungen-migration-naika-foroutan>

4 ■ <https://www.zeit.de/2016/17/alexander-gauland-afd-cdukonservatismus>

5 ■ Eugen Gomringer spanyol nyelvű verse: *avenidas/avenidas y flores/flores/flores y mujeres/avenidas/avenidas y mujeres/avenidas y flores y mujeres y/un admirador*. (Fasorok/fasorok és virágok/virágok/virágok és nők/fasorok/fasorok és nők/fasorok és virágok és nők és/egy csodáló).

6 ■ <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/gomringer-debatteerschrecken-akt-der-kulturbarbarei-15415612.h>

7 ■ <https://knotmove.com/toni-morrison-talked-about-n-word-sexism-spitup-and-writing-in-dc/>

8 ■ Daniele Giglioli: *Critica della vittima. Un esperimento con l'etica*. Nottetempo, Milano, 2014.

elboldogulni azzal, ahogy a szüleinek belebonyolódtak a náciizmusba.⁹

IGEN, ÁLDOZATOK VAGYUNK, MÉGPEDIG ÖNMAGUNK TÚLBECSÜLÉSÉNEK ÁLDOZATAI

Az inkább a jobboldalon állók stratégiái másképp működnek. Azt nyilvánítják tettesnek, aki bűntudatot kelt: az ember okozta klímaváltozás egy összeesküvő lobbikitalációja; a rászorulókat visszatartó ingyenelemlők; a morálra figyelmeztető elittudatú jóemberek, akik elfojtják a nép hangját; a többnyire hátrányos helyzetű kisebbségek – a muzulmán bevándorlók, a menekültek, a homoszexuálisok – különleges védelmet élvező agresszorok, noha kárt okoznak a társadalomnak.

Hogy szélsőséges esetben hová vezethet a bűntudat és a kisebbségi érzések hártása, azt Arno Gruen pszichológus mutatta be *A bennünk élő idegen* című könyvében¹⁰ a zsidók megsemmisítéséről a náci uralom idején: számtalan példán szemlélteti, hogyan vetíti ki az ember azt, amit saját magában elutasít, az idegenre, hogy azzal együtt megsemmisíthesse. Az önutálat kifelé fordításának racionalizálásában különös szerephez jutnak az összeesküvés-elméletek,¹¹ melyek lényegében óriási áldozati mesék a saját erőszakos tettek legitimálására. Talán nem véletlen, hogy az elmúlt években az összeesküvés-elméletek egyre népszerűbbek, miközben ezzel párhuzamosan egyre hangosabb az erőszak alkalmazását illető megvetés.

MINÉL ERŐSZAKMENTESEBB EGY TÁRSADALOM, ANNÁL ERŐSEBB A TRAUMÁK HATÁSA

Jan Philipp Reemtsma azt írja *Bizalom és erőszak a modern társadalomban* (Atlantisz, Bp., 2017) című könyvében,¹² hogy a modern korban az erőszaknak már csak egyetlen formája mutatkozik legitimnek, nevezetesen az, amelyik megakadályozza a még nagyobb erőszak alkalmazását. Aki tehát erőszakos óhajt lenni, az előbb minősítse a vele szemben állót erőszakos fenyegetésnek, önmagát pedig áldozatnak. Ezzel nemcsak

az olyan elhökök vannak tisztában, akik színleg tömegpusztító fegyvereket „találnak” azokban az idegen országokban, ahová azután seregeik bevonulnak.

Eközben valóban áldozatok vagyunk, de csak ritkán azok áldozatai, akiket tetteseknek mondunk. Bármilyen tragikomikusan hangzik is, valójában saját magas szintű civilizációnknak és a korszellem mítoszainak vagyunk az áldozatai. Minél erőszakmentesebb egy társadalom, annál könnyebben traumatizálhatók a tagjai – állapítja meg Reemtsma. Az erőszakra szerzett tapasztalatok és a szélsőséges szenvedés már nem általános, minket a többiekkel összekötő végzet, hanem egyéni katasztrófa, amely kivet bennünket a közösségből. S közben ebben a magunk alkotta rendszerben mindinkább azt hisszük, hogy nekünk csak a legjobb még épp elég jó, és csak rajtunk áll, hogy hozzá is jussunk. A világ paradicsomi lehetne, ha legalább egy kicsit jobban strapálnánk magunkat (és a kedvünkért mindenekelőtt a többiek is). Ez az illúzió a klímaváltozás globálisan fenyegető diszletei közepette oly súlyosan nehezedik az egyénre, hogy az párját ritkítja az emberiség történetében. Csak elsőre tűnik paradoxnak, hogy ilyen körülmények között nehezére esik felelősséget vállalnia a saját életéért.

S nemcsak nagy igényeinknek és egyre érzékenyebb lelkiismeretünknek vagyunk az áldozatai, hanem önmagunk túlbecsülésének is. Ez utóbbi különösen felfokozza a bűntudatot, talán mert az ember felelősnek érzi magát a lehetőleg állandóan boldog életéért, ha ugyan nem az egész világ javáért. Camus színdarabjában, *Az igazakban* a forradalmár és terrorista Stepan mondja: „Nekünk, akik nem hiszünk Istenben, az igazságosság egészére van szükségünk, ha nem akarunk kétségbe esni.”

MÍTOSZ, ISTEN ÉS „BŰNÖSSÉGKULTUSZ”

Ha az egyén vállára nehezedik a felelősség saját szenvedéséért és a világ nyomorúságáért, akkor ennek súlyával együtt nő a vágy, hogy megszabaduljon ettől a tehertől. A jobboldali

mozgalmak sikere jelentős részben azon alapul, hogy elutasítják a morális „bűnösségkultuszt” és a vereség velejáró érzésének művi enyhítését, amely érzés viszont a gazdaságba vetett vallásos hitünk kényszerű következménye. A jobbra tolódástól remélt látszólagos felszabadulást alighanem másnaposság követi, hiszen ha az ember álproblémákkal törődik, akkor a tényleges problémákat sem tudja megoldani.

A dilemma, hogy az ember vagy elviseli a súlyos tehetetlenségérzést és bűntudatot, vagy pedig bűnbakokra vágyik, akik helyette bűnhődnek, cseppet sem új. Az önmagát feláldozó Isten mítosza egy lehetséges kiutat is jelez: mindannyian olyan körülmények áldozatai vagyunk, amelyeket nem mi teremtettünk. És jobb, ha ezért nem tesszük egymást kölcsönösen bűnbakká, és nem büntetjük meg egymást. A bűnbeesésért nem mi felelünk, hanem az az Isten, aki a tudatlan s ennél fogva büntelen embereknek megmutatta a tudás fájához vezető utat. A kiűzetés a Paradicsomból szabadságunk szükségszerű ára, a szabadságé, hogy belátjuk és elismerjük minden teremtmény közös sorsát a mulandó és mindig szenvedéssel járó létezésben – anélkül hogy ezt másokon kellene megbosszulnunk. Ha megértjük, hogy mindannyian áldozatok és tettesek vagyunk, akkor már nem kell a világot áldozatokra és tettesekre felosztanunk és önmagunkra, vagy másokra mutogatnunk.

ANSELM NEFT

Wessely Anna fordítása

⁹ ■ Ulrike Jureit – Christian Schneider: *Ge-fühlte Opfer. Illusionen der Vergangenheitsbewältigung*. Klett-Cotta, Stuttgart, 2010.

¹⁰ ■ Arno Gruen: *Der Fremde in uns*. Klett-Cotta, Stuttgart, 2000.

¹¹ ■ <https://www.zeit.de/kultur/2018-03/verschwoerungstheorien-widerlegen-aufklaerung-fakten-michael-butter>

¹² ■ A német eredeti: *Vertrauen und Gewalt. Versuch über eine besondere Konstellation der Moderne*. Hamburger Edition, Hamburg, 2008.